

Ålandsfrågan – en träknut

Den nytillträdde svenske ÖB, general Micael Bydén fick i slutet av oktober i Helsingfors Universitets solennitetssal frågan: Skyddar demilitariseringen Åland i krigsfall? Bydén tvekade en stund men medgav sedan att han inte känner till problematiken i detalj.

I sin nytutkomna bok berör Jukka Tarkka¹ i flera sammanhang Åland och dess demilitariserade status. Han har t.o.m. en mycket enkel lösning till frågan. Han föreslår att Finland ogiltigförklarar demilitariseringsbestämmelserna. Som exempel nämner han operation PAX år 1990, då president Koivisto ensidigt förklarade Paris fredsavtalets 1947 militära begränsningar som föråldrade.

Under bokpresentationen i början av september ifrågasatte jag Tarkkas logik och kallade Ålandsfrågan ett en träknut, som man nog kan plocka isär men inte lätt sätta ihop igen. Med det menade jag att om man öppnar frågan om demilitariseringen öppnas även frågan om Ålands särställning och därmed även svenska språkets ställning och frågade om Jukka Tarkka vill inleda en diskussion med Sverige om Åland, utan att tala om alla andra intresserade.

Utän att gå in på den historiska utvecklingen från Ålandsservitutet som ålades Ryssland i Paris 1856² till våra dagar, vill jag återkomma till diskussionen som uppstod efter PAX-beslutet i september 1990. Såsom Mauno Koivisto i sina memoarer³ ingående beskriver aktualiserades frågan om Ålands försvar och därmed även frågan om tolkningen av demilitariseringen hösten 1990.

I sin kolumn i Helsingin Sanomat, januari 2015 hänvisar ledarskribenten Matti Kalliokoski⁴ till att Finland efter operation PAX även övervägde att lösgöra sig från Ålandsfördraget 1940, dock utan att angiva källan. Jag kan tillfoga att Försvarsministeriets dåvarande kanslichef generallöjtnant Aimo Pajunen kallade mig till sig i oktober 1990 och bad mig att studera frågan med tanke på att slippa försvarsberedskapens hinder gällande Åland. Uppdraget var inte konkret och jag han aldrig återkomma till saken förrän jag i januari förflyttades till ambassaden i Bonn som andre man.

I sina memoarer ger Koivisto utrymme för sina "sentimentala känslor" för Åland men noterar även att när försvarsmaktens förberedelser att säkra försvaret av Åland tolkades som hot mot ögruppens speciella status, detta "sårat" honom. Han hänvisar till åländska försök att skaffa sig garantier och gärna även nya garantimakter för särställningen "mot ett inbillat finskt hot".

Träknuten blir allt mera komplicerat. Grundproblematiken är känd men demilitariseringsbestämmelserna har en multilateral och bilateral dimension. Vaga tankar om att revidera bestämmelserna gällde med största sannolikhet enbart 1940 års Ålandsfördrag mellan Finland och Sovjetunionen, inte Ålandskonventionen 1921⁵. Härifrån även Jukka Tarkkas haltande resonemang. Det bilaterala 1940 års fördrag nämner varken Ålandskonventionen 1921 eller andra länder vid namn, men innehåller ett

förbud att upplåta öarna till tredje makt.6

Att Finland i Ålandsfrågan skulle kunnat agera ensidigt och överrumplat omvärlden, inklusive Sverige, och logiskt även Ålands befolkning och myndigheter är absurt. Finland och Ryssland konstaterade i april 1992 att Ålandsfördraget 1940 är fortfarande i kraft. Debatten om demilitariseringens hinder för normal militär beredskap dryftades dock i finsk press och naturligtvis på Åland i början av 1990-talet. Även den svenske ÖB general

Bengt Gustafsson kommenterade dessa uttalanden. Det föranledde president Koivisto att ta frågan upp med statsminister Carl Bildt, och kanslichefen Jaakko Kalela fick uppdraget att kontakta Bildts säkerhetspolitiska rådgivare Krister Wahlbäck. När Wahlbäck i november 1992 besökte Koivisto uttryckte han rädslan för att Finland skulle föreslå en ändring av Ålands status, någonting som Koivisto förnekade. Koivisto återvände till frågan senare i andra sammanhang och uttryckte 1993 sitt missnöje till försvarsmaktens kommendör, amiral Jan Klenberg om den politiska debatten om Ålandsfrågan i Finsk Militär Tidskrift.

Det är lätt att uttala sig om Ålandsfördraget 1940, som Sovjetunionen påtvingade Finland. Utrikesministern Molotov presenterade utkastet överraskande till sändebudet Paasikivi samma vecka i juni då de baltiska staterna okkuperades. Sovjetiska invasionsplaner för Åland med en skenoperation från Liepaja mot Gotland för att förvilliga Sverige är kända från september 1940. Även mot denna bakgrund kan tanken att säga upp fördraget efter Sovjetunionens fall förstås. Men träknutens paradox förblir den ålandska inställningen som tvärt motsatte sig alla förändringar och, som Koivisto i sina memoarer uttrycker sig, även letade efter nya garantier, och den här gången mot Finland. Den viktigaste förklaringen varför Finland i Ålandsfrågan inte följde exemplet PAX förblir enligt min uppfattning Koivistos försiktighet och ovilja att överhuvudtaget öppna frågan.

På ett mycket intressant sätt upprepades samma inställning när Ryssland våren 1998 av ekonomiska skäl ville stänga sitt konsulat i Mariefhamn och låta konsulatet i Åbo sköta uppgifterna härrörande från Ålandsfördraget 1940. Den finska regeringen undvek att kommentera utrikesminister Primakovs framstöt, men på Åland befarade man det ryska tillbakadragandet som ett hot mot särställningen. Konsulatet stängdes inte och därmed aktualiserades frågan aldrig.

Att frågan om Ålands demilitarisering nu aktualiseras som en del av Natodebatten ändrar knappast någonting. Hänvisningar till eventuella ryska planer att kuppartig besätta Åland och/eller Gotland påminner om det kalla krigets Hamburg grab eller Finnmarken grab -scenarier, där man fruktade att Röda armén lätt och utan motstånd skulle kunna ockupera gränsstaden Hamburg eller den svagt försvarade östra Finnmark. Det var groggprat då och även idag. Också då var frågan, vad skulle Röda Arméns nästa steg bli? +++

1 Jukka Tarkka Venäjän vieressä, Suomen turvallisuusilmasto 1990–2012, Otava 2015, ss.145–146, 149.

2 Ålandsservitutet 1856 - "... de Åländska öarne icke skola befästas samt att där varken skall underhållas eller grundläggas något militär- eller marin-etablisement."

3 Mauno Koivisto Historian tekijät, kaksi kautta, Kirjayhtymä 1995, ss. 492–495.

4 Matti Kalliokoski Kassakaappiin jäi muutakin kuin Tiitisen lista, Helsingin Sanomat 16.1.2015.

5 Ålandskonventionen 1921 - "Finland bekräftar, i den mån sådant för dess del må vara erforderligt, den förklaring

Ryssland avgivit uti konventionen av den 30 mars 1856 angående Ålandsöarna, fogad till Paristraktaten av samma datum, och förbinder sig alltså att icke befästa den del av den finska skärgården, som benämnes Ålandsöarna."

6 Ålandsfördraget 1940 - Artikel 1. Finland förbinder sig att demilitarisera Ålandsöarna, att icke befästa dem samt att icke ställa dem till främmande staters beväpnade styrkors förfogande. Detta innebär jämväl, att varken Finland eller övriga stater inom zonen Ålandsöarna får upprätthålla eller uppföra några som helst anläggningar eller operationsbaser av militär eller marin art, anläggningar eller operationsbaser för militär luftkraft eller några som helst andra anordningar avsedda för militära ändamål, samt att de på öarna befintliga pjäsplattformerna skall demoleras.

7 Kenneth Gustavsson Åland 1940 – demilitarisering under sovjetisk kontroll, Tidskrift i Sjöväsendet (TiS) 3 & 4/2014, s. 243.